

Nesten bouwen op een winderige plek

Denken over gender en etniciteit in Nederland¹

*Strong women
know the taste
of their own hatred
I must always be
building nests
in a windy place*

Zo begint de Afrikaans-Amerikaanse/Caraïbische dichteres Audre Lorde (1934-1992) haar korte gedicht 'Portrait' in de bundel *The Black Unicorn* (Lorde 1978: 51). Al in de eerste, overrompelende regel maakt Lorde een verbinding tussen sterke vrouwen en haat, en ze biedt ons daarmee een nieuw vrouwbeeld aan dat meer ruimte biedt dan de traditionele beelden. 'Ik moet nu eenmaal altijd nesten bouwen op een winderige plek', zo typeert de ik-figuur zichzelf.

Lorde roept in 'Portrait' een krachtig beeld op: een ik, dat, net als een vogel, fladderend tegen de wind optornt, dat futiele en energielopende bewegingen maakt om een nest te bouwen, waar het veilig toeven is, waar ze zich 'thuis' kan wanen. Haar beeld treft mij vanwege de blinde gedrevenheid waarmee vogels hun programma uitvoeren, takjes en plukjes stof aanvliegend om zich op de meest onwaarschijnlijke plekken te nestelen. Veel mensen zijn er ook toe gehouden nesten te bouwen op winderige plekken: zwarten, migranten en vluchtelingen in de Nederlandse samenleving en in de academie iedereen die niet-wit en niet-mannelijk is.

Ik begin met Audre Lorde, omdat haar werk mij al enkele decennia inspireert. Zij is een van de vormgeefsters van het intersectionele denken, waarvoor ik uw aandacht wil vragen. Het zijn, internationaal gezien, vooral vrouwen van kleur die tijdens de tweede feministische golf dat denken ontwikkelden.

In vogelvlucht

Ik wil u meenemen op een vogelvlucht door de Nederlandse wetenschap, vanuit een gender- en etniciteitsperspectief of kruispuntperspectief. Een derde naam die ik voor dat denken gebruik, is intersectionele theorie.² Ik wil u deelgenoot maken van kwesties die mij bezighouden, waarnaar ik onderzoek doe en die ik in mijn onderwijs op studenten probeer over te brengen. Een van de zwaartepunten van mijn leeropdracht is het onderwijs in de academie. Dat onderdeel van mijn opdracht is gelokaliseerd binnen het Expertisecentrum GEM – gender, etniciteit en multiculturaliteit in het (hoger) onderwijs – gevestigd aan deze universiteit. Onderwijs in de Nederlandse multiculturele samenleving is een onderwerp dat – getuige de vele nota's en de hausse aan alarmerende mediaberichten – hoog op de beleidsmatige agenda staat, maar de aandacht heeft vrijwel uitsluitend betrekking op basis- en voortgezet onderwijs.

Juist de universiteit zou veel actiever moeten zijn in het reflecteren op de rol en de inhoud van onderwijs in een multiculturele

samenleving. Ik hoop aannemelijk te maken dat het een misvatting is te denken dat we in de academie rustig kunnen afwachten tot grote cohorten zwarte, migranten- en vluchtelingen(zmv-)studenten als vanzelf aan de poort zullen staan. Die verwachting leunt op het discours van de academie als de geheiligde plek waar individuele verdienste, zonder aanzien des persoons, het enige criterium voor succes vormt. Dat discours zet zmv-studenten vast in een deficiëntiemodel: als ze er (nog) niet zijn, ligt het aan hen, aan hun gebrek aan intellectuele vermogens en vaardigheden, gebrek aan motivatie, aan hun taalachterstand, aan het gebrek aan steun van huis uit (zie Essed 1999). Deze manier van denken vermijdt te kijken naar structurele belemmeringen in het onderwijs, nu de samenstelling van de Nederlandse populatie ingrijpend veranderd is. Een grotere instroom van niet-traditionele groepen in de academie vraagt onder andere om kritische reflectie op eurocentrische, hetero-masculinistische curricula en praktijken in het onderwijs.

Het centrale idee, dat ik binnen mijn leeropdracht verder wil ontwikkelen, is dat een robuust analytisch kader om de Nederlandse werkelijkheid te begrijpen rekening moet houden met de gelijktijdige werking van gender, etniciteit, klasse en seksualiteit. 'Gender en etniciteit', de officiële benaming van mijn leerstoel, is een verkorte versie daarvan, een soort steno. Aangezien het een nieuw vakgebied betreft, zal ik mij moeten beperken en de nadruk van mijn inspanningen leggen bij de verknopingen van gender en etniciteit, als processen van persoonlijke, maatschappelijke en symbolische betekenisgeving. Behalve klasse en seksualiteit zijn er nog andere relevante categorieën, zoals leeftijd, natie en religie, die in analyses betrokken kunnen (en soms moeten) worden, maar de studie van gender en etniciteit vormt, historisch gezien en op dit moment, de meest relevante combinatie, waarin meer inzicht noodzakelijk is. Gender en etniciteit zijn categorieën, structuren, praktijk-

ken en processen, die gezamenlijk en in vereniging de werkelijkheid op diepgaande manier structureren; ze geven er betekenis aan. De invloedsgebieden van gender en etniciteit kunnen niet gemakkelijk overschat worden. Ze zijn werkzaam op persoonlijk, symbolisch en maatschappelijk niveau. Ze hebben betekenis voor hoe mensen zichzelf ervaren, dus voor identiteits- en subjectiviteitsconstructies. Ze geven een symbolische lading, positief of negatief, mee aan mensen, zaken en verschijnselen en beïnvloeden dus in hoge mate hoe die mensen, zaken en verschijnselen gewaardeerd worden. Ten slotte delen gender en etniciteit de samenleving en ook de organisatie en inhoud van de wetenschap in en 'naturaliseren' ze de zo ontstane ordeningen.

Gender en etniciteit zijn in afzonderlijke vakgebieden ondergebracht: vrouwenstudies en etnische studies, en zijn tot nu toe overwegend in afzondering bestudeerd.³ De onderliggende gedachte binnen de afzonderlijke disciplines lijkt te zijn dat het centrale object van studie – gender óf etniciteit – beter gekend kan worden, naarmate de andere as van betekenisgeving beter uit het zicht gehouden wordt (zie Carty, 1991). Het vernieuwende aan de invulling van mijn leeropdracht is dat ik gender en etniciteit in hun onderlinge samenhang, in hun intersectionaliteit, wil bestuderen.⁴ Ik wil vandaag enkele capita selecta uit de geschiedenis van de wetenschappelijke bestudering van gender en etniciteit de revue laten passeren. Mijn doel is te laten zien dat het denken vanuit meerdere assen van maatschappelijke en symbolische betekenisgeving tegelijk ons in staat stelt om méér te zien en te begrijpen dan wanneer we telkens slechts één instrumentarium – óf gender óf etniciteit – in stelling brengen.

De cartografie waarin ik u wil meenemen erkent niet op voorhand grenzen die binnen traditionele wetenschapsbeoefening in ere worden gehouden. De route is interdisciplinair, maar voorzien van feministische en postkoloniale bewegwijzering. Het aanbrengen van grenzen tussen verschillende disciplines – tus-

sen objectiviteit en subjectiviteit, tussen 'hoge' en 'lage' cultuur, tussen theorie en praxis, tussen theorie en verhalen, spreekwoorden, raadsels, tussen wetenschap en spiritualiteit – werd een wezenlijk kenmerk van de wetenschap, die zich vanaf het eind van de Middeleeuwen in Europa ontwikkelde en accelereerde met de periode van de West-Europese expansie. De processen van betekenisgeving, die centraal staan in mijn leeropdracht, spelen een belangrijke rol in het trekken van grenzen en het tot stand brengen van in- en uitsluiting in de samenleving en binnen de wetenschap.

Aanvliegroutes of vormen van kennisproductie

Kwesties van (on-)zichtbaarheid – wie de macht heeft om zijn/haar stem te laten horen, welke kennis in de academie en in de samenleving als geheel dominant en welke kennis onderdrukt is, welke vragen de moeite waard gevonden worden om onderzocht te worden en welke niet – houden me reeds enkele decennia bezig. Dit zijn epistemologische kwesties. Om inzicht te krijgen in wetenschap als sociale productie, als niet-neutraal en niet-onschuldig maar verbonden met macht, is het nuttig om eerst naar de genealogie van de westerse wetenschap te kijken en naar de opkomst en vormgeving van noties over seksueel en raciaal verschil. De vraag waarom sommige vormen van kennis macht, geloofwaardigheid en grote invloed krijgen en andere niet, fascineert mij. Daarom zet ik een andere vorm van kennisproductie, over Suriname, tegenover wetenschap. Daarbij gaat het om verhalen die mijn opa aan ons, zijn kleinkinderen, vertelde, een vorm van onderdrukte kennis, die weinig status heeft en die zijn weg naar het officiële kennissysteem zelden weet te vinden.

Westerse wetenschap draagt nog steeds het aura van producent van neutrale informatie, die objectief beschrijft hoe de wereld in elkaar steekt. Kritische wetenschappers uit verschillende disciplines hebben inmiddels aangetoond dat wetenschap geen neutrale, objectie-

ve, universele kennis voortbrengt, maar de vingerafdrukken draagt van opvattingen van machtige groepen in de samenleving waaruit zij voortkomt. Dit kennissociologische inzicht kan met vrucht van toepassing gebracht worden op de preoccupaties van wetenschap in eerdere perioden, maar ook op de huidige manier waarop gender en etniciteit ingezet worden.

Maatschappelijke opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid, maar ook ideeën over 'raciaal' en/of etnisch verschil werken tegelijkertijd door in wetenschap. Maar die opvattingen worden in verschillende vakgebieden bestudeerd. Er bestaat een feministische traditie van onderzoek naar de historische connecties tussen mannelijke dominantie, wetenschappelijke ideologie en de ontwikkeling van westerse wetenschappen.⁵ Dat onderzoek heeft belangrijke inzichten opgeleverd. Een voorbeeld van het doorwerken van gender in de biologie, dat mij vanwege mijn wortels in de antropologie zeer aanspreekt en als een *eye-opener* fungeerde, is Fedigans studie van primaten. Zij laat zien dat het gegeven dat ethologen uit een specifieke groep – witte mannen, voornamelijk uit de middenklasse – gerecruiteerd werden grote gevolgen heeft gehad voor de verklaringsmodellen waarmee zij zich toerustten. In de jaren vijftig vond er in de studie van primaten een belangrijke ontwikkeling plaats. Als prototype voor de menselijke voorouder werd gekozen voor de groep Savannebaboons, een groep zeer agressieve primaten waarin de mannetjes de boventoon voeren. Andere, minder agressieve en matriarchale primatensoorten, zoals de Bonobo's, werden buiten beschouwing gelaten. Aldus ontstond een bevooroordeeld begrip van de oorsprong van de menselijke soort, waarin de dominantie van mannen de kern uitmaakte als een vanzelfsprekend, in de natuur geworteld gegeven. Het geijkte beeld van mannelijke agressie en vrouwelijke passiviteit kon pas worden doorbroken toen vrouwelijke biologen en antropologen zich met de studie van primategedrag bezig

gingen houden en andere soorten in het onderzoek betrokken.⁶ Veel van dat onderzoek is 'kleurenblind', dat wil zeggen het herhaalt de beweging die ik eerder beschreef: als gender het centrale object van studie is, houden we 'ras'/etniciteit er zoveel mogelijk buiten.

Daarnaast bestaat er een ander onderzoeksterrein, postkoloniale studies, dat onder andere bestudeert op welke manieren opvattingen met betrekking tot 'ras'/etniciteit hun weg in de wetenschap hebben weten te vinden. De epistemologe Sandra Harding laat overtuigend zien dat westerse wetenschappen tot ontwikkeling zijn gekomen door kolonialisme en imperialisme en dat de expansie diepe sporen heeft getrokken in de configuratie van de Europese cultuur en wetenschap in de negentiende en twintigste eeuw (Cooper & Stoler, 1997; Loomba, 1998). Of het om wiskunde gaat, om sociale of om literatuurwetenschappen, de 'beslissende, politieke horizon van de moderne westerse cultuur is het imperialisme geweest', zo stelt Edward Said. De Europese expansie stelde eisen aan een betere cartografie, astronomie, oceanografie, scheepsbouwkunde, geologie en mijnbouwkunde, aan een beter begrip van planten, dieren, ziekten en van mensen uit andere delen van de wereld. Wetenschap hielp mee om de zich expanderende wereld begrijpelijker en beheersbaarder te maken. Het in kaart brengen van natuurlijke omgevingen met hun hulpbronnen en de zeden en gewoonten van inheemse bevolkingen vormde het hart van imperialistische en wetenschappelijke activiteit. Dit type onderzoek lijdt vaak weer aan genderblindheid.

Een intersectionele benadering maakt het mogelijk te zien dat er parallellen zijn in de manieren waarop witte vrouwen en gekleurde volkeren door de wetenschap geconstrueerd en gepositioneerd zijn. De nieuwe kennis, met zijn nadruk op rationaliteit, schoof alle andere soorten kennis – of dat ging om de kennis van vroedvrouwen en 'heksen' in Europa of de kennisystemen van niet-westerse volken – als magisch, bijgelovig en onwetenschappelijk ter-

zijde, nadat eerst bruikbare onderdelen eruit gefilterd waren (zie Grewal & Caplan, 2002). Er zijn nog andere parallellen en overlappingsen. De overmatige belangstelling voor het meten van de lichamen van witte vrouwen – schedels, bekkens, genitaliën en achterwerken – vindt haar pendant in soortgelijke preoccupaties met betrekking tot verschillende 'rassen'.

Wetenschap wordt, met andere woorden, geproduceerd door mensen die niet neutraal en objectief zijn; ze zijn geïnvesteerd in wat ze doen en de vragen en problemen die ze opwerpen worden gefilterd door de cultuur waaruit ze voortkomen. In *Race and the education of desire* verbaast de Amerikaanse antropologe Ann Laura Stoler zich erover hoe opmerkelijk de onderverdeling van de Nederlandse historiografie is.⁷ De 'vaderlandse' geschiedenis en de koloniale geschiedenis bevinden zich in twee vrijwel volledig van elkaar afgesloten circuits, twee *communities of knowledge*, waardoor Nederlandse historici vragen betreffende de relatie tussen burgerlijke projecten en imperialistische activiteiten niet gesteld hebben, die wel voor het Duitse, het Amerikaanse, Britse en het Franse kolonialisme gesteld zijn (Stoler, 1995). De eurocentrische scheiding in en binnen wetenschapsgebieden maakte het mogelijk dat bepaalde vragen wel en andere niet gesteld en dus ook niet beantwoord konden worden. De stilzwijgende vooronderstelling achter deze eurocentrische opdeling van de discipline geschiedenis is gebaseerd op impliciete ideeën omtrent 'ras'/etniciteit. Dat wat zich in Nederland afspeelde zou in die visie eigenstandig en autonoom zijn, door zichzelf in gang gezet en niets met de koloniën te maken hebben. Ondanks de academische voorzorgen doken de koloniën voortdurend en onweerstaanbaar op in de koloniale verbeelding, in de letteren, in de kunst, in de populaire cultuur, op de wereldtentoonstellingen waar het publiek zich kon vergapen aan koloniale wilden en zich al doende kon voegen in het beeld van *Homo Europaeus*. Want zowel ten opzichte van de kennis die over Indië gepro-

duceerd werd als ten opzichte van de kennis over Suriname en de Antillen, geldt dat die kennissystemen doortrokken waren van de constructie van een krachtig verschil tussen 'wij' en 'zij': binaire opposities tussen het vertrouwde (Europa, het Westen, 'wij') en het vreemde (de Oost en de West, 'zij') waren cruciaal voor Europese zelfconcepties. Als gekoloniseerden irrationeel waren, waren Europeanen rationeel. Als 'wij' de beschaving zelve waren, met onze seksuele verlangens onder controle en met een dominante ethiek van hard werken, waren 'zij' barbaars, sensueel en lui. Als Europa dynamisch en in ontwikkeling was, de vooruitgang tegemoet, waren hun samenlevingen statisch; opdat Europa de normatieve mannelijke positie kon bezetten, waren 'zij' vrouwelijk of excessief mannelijk (zie Loomba, 1998; Pratt, 1992; Said, 1978; 1994).

Een gevolg van de opdeling van de geschiedenis in vaderlandse en koloniale geschiedenis, die nog steeds doorwerkt, is dat leerlingen en studenten op school en universiteit vrijwel niets leren over Nederland als koloniale natie. Mijn eerste kennis over slavernij, deed ik op bij mijn opa.

'Er tin tin...'

'Er tin tin.....'. 'Er was eens'. Zo begon mijn opa, mijn moeders vader, altijd zijn verhalen en dan was het tijd voor ons, zijn kleinkinderen, om onze oren te spitsen. Mijn opa was een donkere Afro-Surinaamse arbeider, een timmerman, die voor de Surinam Aluminum Company in het bedrijfsstadje Moengo had gewerkt. Hij had een stukje grond op een plantage in de buurt van Groningen, in het district Saramacca, en verbouwde daar cacao, bananen en citrusvruchten voor de markt in Paramaribo, om zijn inkomen aan te vullen. Geen van zijn activiteiten stelden hem in staat om zijn gezin op een redelijke manier te kunnen onderhouden en zijn pensioen schoot ook te kort. Hij en mijn oma kwamen bij ons in Nijmegen wonen, toen ik negen jaar was.

Mijn opa's verhalen gingen achteraf bezien vaak over onrecht, over de verfoeilijkheid van de slavernij, de wreedheden die meesters en meesteressen tegen slavinnen en slaven begonnen en hoe een rechtvaardig leven eruit zou moeten zien. Van hem hoorde ik voor het eerst het verhaal van Susanna du Plessis, de wrede meesteres die de borsten van een slavin liet afsnijden omdat haar echtgenoot te veel belangstelling voor de slavin had. Opa had weinig formele opleiding gehad, maar was – misschien juist daardoor – een bron van orale wijsheid. In tegenstelling tot onze ouders, die als modelmigranten vonden dat we uitsluitend Nederlands moesten spreken en ons zo snel mogelijk voor het brevet 'aangepast' moesten aanmelden, leerde hij ons Surinaamse woorden en liedjes. Fa yu kan tak' mi no moi⁸

Mijn opa vertelde verhalen, die ik later – toen hij al lang dood was en ik culturele antropologie studeerde – met een bitterzoete steek van herkenning weer zou tegen komen in geschiedenisboeken, bijvoorbeeld over 'de oproerkraaiers' Kodyo, Mentor en Present die Paramaribo in 1821 in brand hadden gestoken. Opa sprak over hen als mannen die respect verdienden, omdat ze weigerden in slavernij te leven.

Ik prijs me gelukkig dat ik een opa had, die mij zijn gesitueerde kennis over de Surinaamse geschiedenis vertelde en dat mijn eerste imprint was dat slaven respect verdienden, als vrijheidsstrijders, als mensen die onder onmenselijke omstandigheden geleefd hadden. De narratieven van mijn opa zijn een belangrijke bron van kennis, die gemakkelijk verloren kan gaan en voor een groot deel al verloren is gegaan. Hij maakte mij al vroeg duidelijk dat er verschillende verhalen over de geschiedenis circuleren die niet dezelfde status hebben. Tegenover het zwijgen van het officiële kennissysteem over dit deel van mijn geschiedenis, stonden opa's verhalen die subjectiviteit toekenden aan slaven en de moge-

lijkheid om weerstand te bieden, in opstand te komen en er een eigen waardesysteem op na te houden. De standpunten van de onderdrukten zijn ook geen 'onschuldige' posities, maar ze zijn, aldus Donna Haraway, wel te prefereren omdat ze 'de belofte inhouden van meer adequate, consequente, objectieve en transformatievere verklaringen over de wereld' (Haraway, 1991, p. 191).

Het zou niet van de toevallige aanwezigheid van een verhalen vertellende opa af moeten hangen of alle kinderen kennis kunnen nemen van verschillende visies op de Nederlandse geschiedenis.⁹

Kruispunten: gender en etniciteit

Ik wil nu de lokalisering en de inhoud van de studie van gender en etniciteit binnen de disciplines vrouwenstudies en etnische studies nader bekijken en de disciplines zelf vanuit een intersectioneel perspectief benaderen.

Vrouwenstudies en etnische studies zijn op verschillende plaatsen in de academie gelokaliseerd en hebben ieder een eigen 'object', waarin ze verschil ordenen, construeren, betwisten of ontkennen.¹⁰

Vrouwenstudies bedient zich centraal van een *gender*perspectief. Gender is het persoonlijke, symbolische en maatschappelijke systeem waarin betekenis gegeven wordt aan de biologische verschillen tussen mannen en vrouwen. In de Nederlandse vrouwenbeweging en haar academische arm, vrouwenstudies, is er, net als in andere landen, een convergentie tussen de manier waarop gender – afzonderlijk, in isolatie – als een primaire categorie van analyse ontstond en de sociale, demografische en klassecompositie van degenen die aan de wieg van die ontwikkelingen stonden.

Inmiddels heeft het inzicht veld gewonnen dat gender geen monolithische categorie is die voor alle vrouwen op dezelfde manier werkzaam is. Philomena Essed was de eerste Nederlandse vrouw die dit punt voor vrouwen van kleur aan de orde stelde (Essed, 1982). Te vaak nog wordt dit inzicht uitgewerkt in de

vorm van een obligate mantra: dat er verschillen zijn tussen vrouwen op grond van klasse, etniciteit en seksualiteit. Te weinig wordt dat uitgewerkt in intersectioneel denken, waarbij gender altijd al van een klasse- en etnische betekenis voorzien is.

Wanneer we vrouwenstudies vanuit een intersectioneel perspectief bekijken, dat wil zeggen de 'andere vraag stellen' wat vrouwenstudies met etniciteit te maken heeft, dan zien we dat aan de organisatie van de wetenschappelijke aandacht voor vrouwen 'ras'/etniciteit ten grondslag ligt. Drie verschillende deelterreinen houden zich met vrouwen bezig, waarbij de vrouwen ingedeeld worden naar 'ras'/etniciteit. In vrouwenstudies was het impliciete object van studie lange tijd witte vrouwen; in etnische studies houdt een enkeling zich met zwarte en migrantenvrouwen bezig, dat wil zeggen het impliciete onderzoeksobject zijn zwarte en migrantenmannen. In vrouw-en-ontwikkelingsstudies gaat het over derdewereldvrouwen. De discipline zelf illustreert de verborgen, maar zeer structurende werking van 'ras'/etniciteit in de Nederlandse academie.

Etniciteit staat centraal in andere disciplines, bijvoorbeeld in etnische studies, in (stromingen binnen) migratiestudies, in de antropologie. In toenemende mate, door de zichtbare etnische pluralisering van de samenleving, moeten ook andere disciplines zich tot etniciteit gaan verhouden, maar erg van harte gaat dat niet. Wil men niet, zoals mijn collega David Ingleby, hoogleraar interculturele psychologie, zegt, in de jaren vijftig blijven vertoeven en studenten opleiden voor een samenleving die in feite niet meer bestaat (Ingleby, 2000), dan is er ook veel werk aan de winkel in de psychologie, de psychiatrie, het maatschappelijk werk, de onderwijskunde, de economie en de bouwkunde, waar zich de structurende werking van etniciteit opdringt.

Etniciteit is volgens de bekende definitie van Stuart Hall een verzamelnaam voor 'al die

vormen van gehechtheid, die aan het individu het besef geven van een plaats en een positie in de wereld, in relatie tot een bepaalde gemeenschap, plaats, streek, taal, godsdienst of cultuur'. Het vraagstuk van etniciteit herinnert ons eraan, zo vervolgt Hall, dat iedereen ergens vandaan komt – al was het maar een imaginaire gemeenschap – en behoefte heeft aan identificatie en het gevoel ergens bij te horen. Met deze definitie is het niet gemakkelijk in te zien waarom we er in Nederland in volharden om etniciteit alleen van toepassing te verklaren op 'etnische anderen', op 'hen', op degenen die van elders afkomstig zijn, op degenen die een kleur hebben en niet op de dominante etnische positionering, witheid. De machtigste etnische positionering vormt nauwelijks onderwerp van onderzoek.¹¹ Onder mijn leeropdracht valt ook de studie van witheid, vanzelfsprekend niet als een homogene entiteit, maar als een conglomeraat van verschillende betekenissen, die totstandkomen in interactie met gender, klasse en seksualiteit. De vraag die mij hier bezighoudt is: wat zijn de betekenissen van witheid in verschillende perioden, in verschillende configuraties in Nederland?

In westerse maatschappijen neemt witheid de positie aan van 'gewoonheid', van 'neutraliteit', van niet tot een bepaald 'ras' of etniciteit behorend, maar gewoon het menselijk 'ras' zijn. Witheid kan echter bestudeerd worden, ten eerste als een locatie van structureel voordeel, van 'raciaal' of etnisch privilege; ten tweede als een 'standpunt', als een plaats van waaruit witte mensen naar zichzelf kijken, naar anderen en naar de samenleving; ten derde, refereert witheid aan een set culturele praktijken, die meestal ongemarkeerd zijn en onbenoemd (Frankenberg, 1993, p. 1).

De studie van witheid is geen onderwerp waar Nederland in grote getale warm voor loopt. Ik zie, als ik voordrachten houd, de weerzin tegen het onderwerp; een glazige blik of een scherm dat neerrolt voor de ogen. Ook die weerzin en wat die zegt over een dominant

wit zelfbeeld intrigeert mij. In Nederland heeft 'ras' sinds de Tweede Wereldoorlog toch geen betekenis, anders dan als aanduiding van aardappel- en diersoorten, zo luidt immers het dominante vertoog. 'Ras'/eticiteit vormt echter een fundamentele, maar onzichtbare en vrijwel onbespreekbare organisator van het leven in Nederland, zodanig zelfs dat de organisatie van onze kennis, van disciplines in de academie, en van ons dagelijks leven via lijnen van 'ras'/eticiteit verloopt.¹²

Wanneer we etnische studies vanuit een intersectioneel perspectief bekijken en 'de andere vraag stellen': 'wat heeft etnische studies met gender te maken?', dan zien we dat mannelijkheid genormaliseerd en genaturaliseerd wordt. De bestudering van gender en etniciteit in Nederland is, kortom, niet gelijkmatig en niet symmetrisch. De bestudering van gender heeft in meer disciplines ingang gevonden dan de bestudering van etniciteit. Er is ook sprake van asymmetrie. Waar onder gender nu algemeen – in ieder geval in theorie – constructies van vrouwelijkheid én van mannelijkheid verstaan wordt, is er een *common sense* en academische overeenstemming dat etniciteit alleen van toepassing is op 'hen', op 'allochtonen', op mensen met een andere huidskleur of cultuur. Het uitwissen van witheid als etnische positie betekent een krachtige normalisering en naturalisering van die positie en houdt een massieve blinde vlek in stand voor de structureerende werking van 'ras'/eticiteit in de Nederlandse samenleving. Er is een opmerkelijke tegenstelling tussen de – in verhouding tot het inwonertal – aanzienlijke Nederlandse aanwezigheid in de wereld vanaf de zestiende eeuw en de binnenlandse uitwissing van die imperialistische rol, die gebaseerd was op superioriteit ten opzichte van gekleurde volken (zie Wekker, 2001). Die uitwissing laat zich gelden in het Nederlandse onderwijs, in zelfbeelden en zelfrepresentaties, en in hedendaagse discussies over de multiculturele samenleving. Deze tegenstelling doordrenkt de Nederlandse cultuur en

verdient onderzoek, niet alleen naar waarom dat zo is, maar ook naar de implicaties ervan in het hier en nú.

Vluchtschema

Concentratie op telkens één set van processen doet geen recht aan de complexiteit van de werkelijkheid. Gender en etniciteit co-construeren elkaar, zijn gelijktijdig werkzaam: gender is altijd al van etnische betekenis voorzien en etniciteit is altijd al gegenderd. Slechts een samengesteld instrumentarium is in staat de complexe vragen, waarvoor wij ons gesteld zien, aan te pakken.

Het object van mijn onderzoekingen is niet alleen de positioneringen van zwarte, migranten- en vluchtelingenmannen en -vrouwen, maar ook de dominante etnische groep krijgt mijn aandacht. Wat zijn de implicaties van het uitwissen van witheid als een machtige, etnische positie voor het soort onderwijs dat we studenten aanbieden, voor zelfbeelden, voor de samenleving? Welke samenhangen zijn er met de binnenlandse uitwissing van de Nederlandse imperialistische rol? Belangrijke vragen voor ons als docenten en onderzoekers zijn ook: welke kennis willen we overbrengen aan de volgende generaties, wanneer we ons ervan bewust zijn dat fundamentele noties over kennis door gender en etniciteit gemarkeerd zijn? Welke soort burgers willen we helpen creëren? Wat zijn de vaardigheden die zij nodig zullen hebben in een genderbewuste, multiculturele samenleving?

Noten

1. Dit is een verkorte versie van de oratie die ik op 19 april 2002 uitsprak. Ik bedank Isabel Hoving, Rosemarie Buikema, Janneke van Mens-Verhulst, Gert Hekma, Maayke Botman en Andrée Douglas voor hun commentaar op een eerste versie.
2. De term 'intersectionele theorie' is afkomstig van de Noord-Amerikaanse juriste Kimberlé Crenshaw (1989). Andere belangrijke teksten met betrekking tot intersectionaliteit zijn: Alexander & Mohanty (1997); Smith (1998); Grewal & Kaplan (2002).

3. Er zijn verschillende publicaties waarin gender en etniciteit met elkaar in verband worden gebracht, zie bijvoorbeeld: Aerts & Saharso (1994); Hekma & Hoving (2000); het special issue van *Thamyris, Mythmaking from past to present*, Overcoming Boundaries: Ethnicity, Gender and Sexuality, 2000, 7 (1 & 2); Mak (2000).
4. Mijn leeropdracht vertoont verwantschap met die van professor Frances Gouda aan de Universiteit van Amsterdam. Zij schetst de academische pogingen om gendervraagstukken en de socio-culturele erfenissen van Europa's koloniale verleden erkend te krijgen als valide analytische categorieën als een 'beweging' (Gouda, 2002, p. 6).
5. Zie Haraway (1991); Harding (1986, 1993); Bannerji et al. (1991); Bosch, Hoving & Wekker (1999).
6. Het voorbeeld is ontleend aan Schiebinger (1997). Zie ook Bosch, Hoving & Wekker (1999).
7. Hoewel daar juist door het werk van feministische historici verandering in begint te komen. Zie bijvoorbeeld Grever & Waaldijk (1998).
8. 'Hoe kan je zeggen dat ik niet mooi ben?'
9. Nu nog steeds is het eerder regel dan uitzondering dat er standaardwerken over de Nederlandse Gouden Eeuw verschijnen, die geen aandacht besteden aan de Nederlandse expansie, zoals Schama (1988). Maar zie Buck-Morss (2002).
10. Zie: R. Buikema & G. Wekker (1999). *Interetnische romantische relaties, in het kader van de Nederlandse multiculturele en pluriforme samenleving*. NWO.
11. Maar zie Hoving (1996).
12. Essed (1991); Wekker (1996, 1999); Lutz, Phoenix & Yuval-Davis (1995).

Literatuur

- Aerts, M. & S. Saharso (1994). Sekse als etniciteit. Een beschouwing over collectieve identiteit en sociale ongelijkheid. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 15 (1).
- Alexander, M.J. & C.T. Mohanty (Eds.) (1997). *Feminist genealogies, colonial legacies, democratic futures*. London: Routledge.
- Bosch, M., I. Hoving & G. Wekker (Eds.) (1999). *In het hart van de wetenschap. Naar total E-Quality en diversiteit in de universiteit*. Den Haag: SDU.

- Braidotti, R. (1991) *Theories of gender, or: 'Language is a virus'*. Openingscollege 1991. Faculteit der Letteren, Universiteit Utrecht.
- Brouns, M. & H. Harbers (1994). *Kwaliteit in meervoud: reflecties op kwaliteiten van vrouwenstudies in Nederland*. 's-Gravenhage: Vuga.
- Buck-Morss, S. (2002). Hegel and Haiti. In S. Hassan & I. Dadi (Eds.), *Unpacking Europe. Towards a critical reading*. Rotterdam: Museum Boijmans van Beuningen.
- Carty, L (1991). 'Black women in academia: A statement from the periphery'. In H. Bannerji et al. (Eds.), *Unsettling relations. The university as a site of feminist struggles*. Boston: South End Press.
- Cooper, F. & A. Stoler (1997). *Tensions of empire. Colonial cultures in a bourgeois world*. Los Angeles: University of California Press.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of anti-discrimination doctrine, feminist theory and anti-racist politics. *The University of Chicago Legal Forum*, 139-167.
- Essed, P. (1982). Racisme en Feminisme. *Soc/Fem teksten* 11. Amsterdam: Sara.
- Essed, P. (1991). *Everyday racism. Reports from women of two cultures*. Alameda, Ca.: Hunter House.
- Essed, P. (1999). Ethnicity and diversity in Dutch Academia. *Social Identities*, 5 (2).
- Frankenberg, R. (1993). *The social construction of whiteness. White women, race matters*. London: Routledge.
- Gaan en staan. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, 21 (2001). Amsterdam: Stichting Beheer IISG.
- Gouda, F. (2002). Oratie. *What's to be done with gender and post-colonial studies*. Amsterdam: Vossiuspers/UvA.
- Grever, M. & B. Waaldijk (1998). *Feministische openbaarheid. De nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898*. Amsterdam: IISG.
- Grewal, I. & C. Kaplan (Eds.) (2002). *An introduction to women's studies. Gender in a transnational world*. New York: McGraw Hill.
- Haraway, D. (1991). Situated knowledges. In D. Haraway, *Simians, cyborgs and women. The reinvention of nature* (pp. 183-202). London: Free Association Books.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Harding, S. (ed.) (1993). *The 'racial economy' of science. Toward a democratic future*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.
- Hoving, I. (1996). Het plezier van de koprol. In G. Wekker & R. Braidotti (Eds.), *Praten in het donker. Multiculturalisme en anti-racisme in feministisch perspectief*. Kampen: Kok Agora.
- Ingleby, D. (2000). Oratie. *Psychologie en de multiculturele samenleving: een gemiste aansluiting?* Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Loomba, A. (1998). *Colonialism/Postcolonialism*. London/New York: Routledge.
- Lorde, A. (1978). Portrait. In A. Lorde, *The black unicorn* (p. 51). New York: W.W. Norton.
- Lutz, H., A. Phoenix & N. Yuval-Davis (Eds.) (1995). *Crossfires. Nationalism, racism and gender in Europe*. London: Pluto Press.
- Mak, G. (2000). Verschil als uitgangspunt. Een inbreng van vrouwenstudies op het terrein van (lokale) migratiegeschiedenis. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 26 (4).
- Pratt, M.L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. London/New York: Routledge.
- Said, E. (1978) *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Said, E. (1994). *Culture and imperialism*. New York: Vintage.
- Schama, S. (1988). *The embarrassment of riches. An interpretation of Dutch culture in the Golden Age*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Schiebinger, L. (1997). Creating sustainable science. *Osiris*, 12.
- Smith, V. (1998). *Not just race, not just gender. Black feminist readings*. London: Routledge.
- Stoler, A. L. (1995). *Race and the education of desire. Foucault's history of sexuality and the colonial order of things*. Durham/London: Duke University Press.
- Wekker, G. & H. Lutz (2001). Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland. In M. Botman, N. Jouwe & G. Wekker (Eds.), *Caleidoscopische visies*.

De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland (pp. 25-50). Amsterdam: KIT.

- Wekker, G. (1996). Praten in het donker. Reflecties op de praktijk van het weten in Nederlandse vrouwenstudies. In G. Wekker & R. Braidotti (Eds.), *Praten in het donker*. Kampen: Kok Agora.
- Wekker, G. (1999). De belofte van gender- en vrouwenstudies. In M. Bosch., I. Hoving & G. Wekker (Eds.), *In het hart van de wetenschap. Naar total E-Quality en diversiteit in de universiteit*. Den Haag: SDU.
- Wekker, G. (2001). Van monocultuur naar caleidoscoop. De noodzaak van diversiteit in het zorgcurriculum. *Tijdschrift voor Humanistiek*, 2 (6).

ADVERTENTIE

 <p>krisis TIJDSCHRIFT VOOR EMPIRISCHE FILOSOFIE</p>	<p>jaargang 3 nummer 2 2002</p>
<p>Thema: Onderwijs</p> <ul style="list-style-type: none"> - Gezin, school en overheid Verschuivingen in pedagogische verantwoordelijkheid bij markerend pedagogisch inzicht – <i>Wilna Meijer</i> - De zin van beroepsonderwijs – <i>Jeroen Onstenk</i> - Impressie: Filosofie op de basisschool Een smeulend vuurtje dat moet worden aangewakkerd – <i>Eva-Anne Le Coultre</i> - Leren filosoferen – <i>Redactie Krisis</i> - De opvoedende waarde van kunst – <i>Ido de Haan</i> Review van: Roel Pots (2000) <i>Cultuur, koningen en democraten</i> en Jozef Vos (1999) <i>Democratisering van de schoonheid</i> - Van limonade vergeet je niks – <i>Marjoleine de Vos</i> Recensie van: Thecla Rondhuis (2001) <i>Jong en wijs</i> - Marktwerking in het onderwijs, een Babylonische spraakverwarring – <i>Kor Grit</i> Recensie van: Sietske Waslander (1999) <i>Koopmanschap en burgerschap</i> 	
<p>Artikelen</p> <ul style="list-style-type: none"> - Eigendomsrechten op software: copyright annex patent of open source? – <i>Paul de Laat</i> - Leibniz en het netwerk Fragmentatie, eenheid en politieke ideologie – <i>Frank R. Ankersmit</i> 	
<p>Recensie</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ingebouwde normen. En dan? – <i>Maartje Schermer</i> Recensie van: Marc Berg en Annemarie Mol (2001) <i>Ingebouwde normen</i> 	
<p>Los nummer € 14,25; Abonnement € 57,- / € 37,75 (studenten, aio's) Uitgeverij Boom, Postbus 400, 7940 AK Meppel, tel. 0522-23 75 55</p>	